DOI: 10.5281/zenodo.4743450
CZU: 94(478)

Ludmila D. COJOCARU

Doctor în istorie, conferențiar, cercetător științific coordonator, Institutul de Cercetare și Inovare al Universității de Stat din Moldova, proiectul științific 20.80009.1606.19 Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii; membru al Secției Științe Sociale, Economice, Umanistice și Arte a Academiei de Științe a Moldovei. Domenii de preocupare: antropologia culturală, etnologia deportărilor, studii de istorie orală. Cărți editate: *Exercițiul memoriei*, Vol. I. Chișinău, 2019 (co-editor: E. Postică); *Arhivele memoriei: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească. Memorii. Documente. Studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova*, Vol. I, tom. 1, 2, 3, Chișinău, 2016-2019; *Românii în Gulag: memorii, mărturii, documente*, Vol. I, II, Chișinău, 2014-2015 (co-editor). Editor invitat la Revista „History and Anthropology" pentru numărul tematic *Politics and Performance in South-Eastern Europe*, Routledge, Vol. 24(1), 2013.

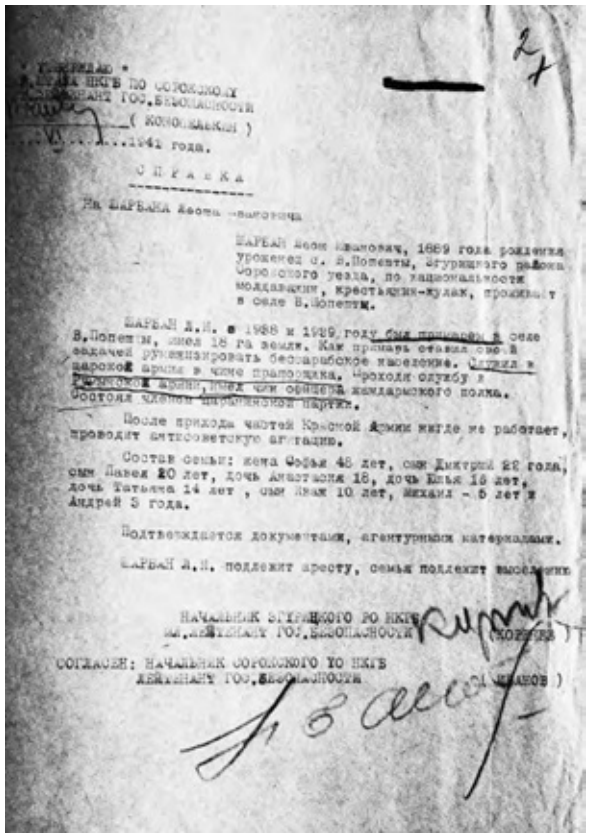
COPIII ȘI RĂZBOIUL ÎN MEMORIILE SUPRAVIEȚUITORILOR GULAGULUI

Preliminarii

Al Doilea Război Mondial, pentru populația României de la est de râul Prut, a început odată cu anexarea din 28 iunie 1940, în baza protocolului adițional secret al pactului sovieto-nazist Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939. Către finele lunii august 1940, Basarabia împreună cu raioanele din stânga râului Nistru era declarată Republică Sovietică Socialistă Moldovenească și supusă politicilor de sovietizare forțată, întrerupte de înaintarea trupelor germane și a aliaților la est de Prut și reinstaurarea administrației românești în regiune. Ieșirea din orbita războiului se va produce în august 1944, în urma operațiunii militare Iași–Chișinău, însoțită de restabilirea puterii sovietice și a republicii în componența URSS, situație care va dura până la proclamarea independenței Republicii Moldova, în 27 august 1991. Astfel, perioada iunie 1940 – august 1944, în memoria comunităților băștinașe, păstrează multiple amintiri traumatizante despre represiuni politice, arestări și deportări în masă, despre dezastrul produs de război și pierderile umane de pe ambele părți ale frontului, inclusiv masacrul comunității evreiești și rome, epidemii, evacuări și distrugeri în masă – teme sechestrate îndelung cunoașterii istorice.

Studiul de față își propune să elucideze imaginea războiului reflectată în universul copilăriei unui segment de voci marginalizat de către discursul istoriografiei sovietice – cohorta „copiilor dușmanilor poporului", emergentă în primul an de sovietizare forțată în RSS Moldovenească [1]. Este vorba despre persoanele născute pe teritoriul Transnistriei și Basarabiei în anii '30-'40 ai secolului XX, incluse abuziv în lista „elementelor dușmănoase condamnate deportărilor" din planul de lichidare a potențialilor „dușmani ai statului sovietic" pe motivul „originilor nesănătoase" [2], în calitate de măsură de „securizare și sovietizare" [3, p. 322] a hotarelor de vest ale URSS. În mare parte, aceste persoane descind din mediul elitei po-

litice, culturale și sociale din perioada interbelică a administrației românești în Basarabia, capii familiilor fiind condamnați de puterea sovietică la penitență în lagăre de muncă, fără drept de corespondență [4]. Regimul tăcerii va fi fisurat abia peste decenii, prin vestea despre decesul părintelui sau – în cazuri numărate! – prin bucuria revederii; în situații extrem de rare, înștiințarea despre moartea subită a tatălui a fost transmisă imediat familiei, travaliul doliului reușind cu greu să medieze deznădejdea și disperarea copiilor, aceștia aflați la moment în cei mai crânceni ani de deportare și în plină vreme de război. Or, pentru majoritatea victimelor din categoria „copiilor dușmanilor poporului", experiența deportării s-a suprapus cu cea a războiului („războiul a fost parte din viața mea..."), fapt ce ne face să reconsiderăm potențialul vocii lor în cunoașterea trecutului. În discrepanța miturilor propagandei sovietice („copilăria fericită în URSS", „sacralitatea Marelui Război pentru Apărarea Patriei", „dușmani/eroi ai puterii sovietice" etc.) cu acțiunile criminale ale statului sovietic în vreme de război (represalii, deportări în masă, omoruri, încarcerări fără instanța de judecată, înfometare etc.), memoriile copiilor supraviețuitori deportărilor din 12-15 iunie 1941 din RSS Moldovenească prezintă în sine o sursă nevalorificată de trăiri, percepții și atitudini chiar din epicentrul confruntării regimurilor totalitare – sovietic și nazist. Acestea de obicei rămân în umbra documentelor de arhivă [5] și pot fi recuperate prin antrenarea noilor surse, precum mărturiile de istorie orală, jurnale și memorialistică, ego-documentele, fotografiile din arhiva de familie. Punerea lor în dialog cu documentul de arhivă este în putere să compenseze limitele specifice oricărei categorii de sursă istorică [6].

Certificat emis de organele securității de stat din jud. Soroca la 11 iunie 1941, privind arestarea lui Leon Șerban și deportarea familiei sale [39, f. 2].

Certificat emis de Sovietul Raional Zgurița, 11 iunie 1941, cu indicarea membrilor familiei lui Leon Șerban [39, f. 5].

Astfel, fenomenul războiului din perspectiva *copiilor Gulagului* [7] a intrat recent în atenția cercetătorilor, iar experiența minorilor, asemeni cazului „copiilor străzii" [8], „copiilor războiului" [9] sau „copiilor

Holocaustului" [10], a extins orizontul noilor demersuri ştiinţifice [11, p. 12]. Emergenţa acestei direcţii istoriografice acoperă preponderent arealul statelor baltice prin studii complexe la nivel teoretic şi metodologic [12]. Cu referinţă la Basarabia şi Transnistria, menţionăm, în acest context, rezultatele cercetărilor în cadrul Programului de Stat „Recuperarea şi valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada 1940–1941, 1944–1953" [13], care au adus în câmpul investigaţiei ştiinţifice o serie de materiale privind fenomenul *copilăriei în Gulag* [14]. Studiile au dat prioritate vocilor rămase în afara circuitului public, academic şi cel din mass-media, pentru a evita discursuri ancorate în metanaraţiuni şi „memorii stereotipizate" [15]. Mărturiile astfel recuperate privind arestările şi represaliile sovietizării şi securizării forţate, atitudinile şi experienţele războiului, antrenarea în „Armata Muncii", viaţa cotidiană în spatele frontului, casele de copii, (ne)şcolarizarea, (re) sentimentele educaţiei patriotice, oportunitatea evadării din deportare în vreme de război etc. punctează naraţiuni preţioase cunoaşterii istorice şi mărturii mai nuanţate asupra perioadei totalitare.

Sub incidenţa politicilor de securizare şi sovietizare forţată (28 iunie 1940 – 16 iunie 1941)

Baştina sau refugiul în ţară

Statutul provinciei de frontieră a Basarabiei şi Transnistriei, implicând schimbarea frecventă a hotarelor, perindarea guvernelor şi regimurilor politice a cultivat în mediul populaţiei băştinaşe o mentalitate colectivă a strategiilor flexibile, predispuse spre acomodare la noile contexte, în favoarea valorilor de familie şi muncii pentru bunăstarea acesteia [16]. Memoria lor a fost viu întreţinută prin istoriile de familie transmise de o generaţie la alta, ilustrate cu fotografiile bunicului „din timpul războiul cu japonezul" sau cele „cu epoleţi de ofiţer în Armata Română", presărate cu povestirile părinţilor despre vizitele „reginei Maria şi prinţului Mihai" sau cu mândria de a avea propria bucată de pământ „de când cu regele Ferdinand", iar – mai proaspăt – cu temerile flăcăilor de a da ochii cu jandarmul român când li se întâmpla „să chiuie noaptea pe uliţă" şi, de ce nu, prin amintirile unora despre măsurile de „disciplinare" de la şcoală. În anii 1930, aceste memorii au fost marcate pe alocuri de povestirile familiilor refugiate din Transnistria [17], gonite de Marea Teroare, foametea şi colectivizarea sovietică de peste Nistru, parcă avertizând basarabenii despre natura vicleană a noii puteri. Cert este că, la momentul anexării de către URSS, o mare parte din populaţia Basarabiei a ales să nu se refugieze mai departe, peste Prut, ci să rămână în gospodăriile lor şi să-şi caute de munca pe propriul ogor.

Evenimentele dramatice care au urmat după 28 august 1940 au arătat cât de şubrede pot fi nădejdile omului simplu în faţa malaxorului totalitar; iar post-factum se va constata că familiile care s-au refugiat peste Prut au fost de fapt cele cu o viziune mai pragmatică, întrezărind din timp diferenţă între „ruşii de pe vremea ţarului şi ruşii de-acum". Părăsindu-şi casele, averea, pământul, rudele, mormintele celor apropiaţi şi traversând în mare grabă Prutul, acestea vor avea mai multe şanse de supravieţuire în comparaţie cu cei rămaşi la baştină. Liubov Cladico-Pojoga (a.n. 1930), fiica primarului din satul Costuleni, judeţul Lăpuşna, reiterează în câteva locuri despre

marele regret al tatălui său, Anton Cladico, de a nu se fi refugiat peste Prut în ajunul zilei de 28 iunie 1940, fapt ce l-a costat 10 ani de pușcărie în Ivdel și deportarea repetată a familiei sale, în 1941 și 1949:

> Îi spunea năşelul Vichente lui tata, de-am' când să vină sovieticii: „Știi, Antoane, trebuie să fugim în România!" Da' tata: „Cum să-mi lepăd casa? Eu de-abia mi-am făcut vie hultuită, de-abia mi-am cumpărat semănători, nu pot!" Năşelul Vichente îi zice: „Antoane, aiştia nu-s de-aceia ruși care au fost. Aiştia-s lupi în piele de oaie! Hai, și-i trece Prutul!" [18]

Eugenia Zberea-Pripa (a.n. 1926), originară din satul Bilicenii Vechi, județul Bălți, la fel relatează despre dilemele tatălui său, Constantin Zberea, medic venit de peste Prut:

> Au venit rușii, dar Alexandru Gașpar, directorul școlii era român, ca și tata, zice: „Hai cumătre, haidem în România!" Tata parcă era de acord, dar mama zice: „Costică, unde să ne ducem pe capul lor? Am muncit aicea o viață..." Mai greu trăiam acolo, aici avem gospodărie bună și bogată de-acum era. Și ei, dacă au văzut așa, nu s-au dus nici ei. Nu s-au dus... [19]

Îndemnul de a se refugia în țară era făcut și pentru etnicii vorbitori de limba rusă, stabiliți aici în câteva generații și ajunși gospodari respectați în comunitate. Eugenia Covricova-Frangu (a.n. 1936), fiica negustorului Constantin Covricov, proprietar de magazin în satul Congaz, își amintește:

> Vine tata într-o zi acasă, speriat, și-i spune mamei că a trecut jandarmul pe la magazin și i-a spus că „e deschisă granița în România" și „hai și-om trece"! Tata a venit s-o întrebe pe mama, dar mama n-a vrut, a zis că ea de-acum și-a lăsat odată

Larisa Laşkevici, împreună cu părinții Anton și Anna Laşkevici, or. Tiraspol, 1936 [38].

> neamurile în Chirsova când s-a măritat cu tata... Tata s-a întors la magazin și i-a dat răspuns aceluia, că nevasta-sa nu vrea și că el singur nu pleacă. Atunci jandarmul a scos pistolul și i-a declarat tatei că mai bine îl împușcă el acum, decât să-l împuște rușii... [*emoții*] Acela știa, era prieten bun de-al tatei... [*emoții*] Mama nu și-a iertat toată viața! Ei în noaptea ceea puteau să plece. Noaptea ceea au venit și l-au arestat pe tata, i-au pus un brezent pe cap, ca să nu-l vadă nimeni... [20]

Chiar și cei refugiați de peste Nistru în anii 1930 își alimentau îndoielile cu iluzia intervenției internaționale și a faptului că Teroarea Roșie și-ar fi epuizat limitele. Dumitru Berezovschi (a.n. 1928), originar din satul Țechinovka, județul Iampol de pe malul stâng al Nistrului, părinții căruia s-au refugiat din

calea colectivizării în Basarabia în vara anului 1930, își amintește argumentele tatei, Daniil Berezovschi, când acesta ajunge din nou unul la unul cu sovietizarea în iunie 1940:

> L-au informat pe tata că peste trei-patru zile vine puterea sovietică. Se sfătui tata cu mama: ce să facă, să fugă mai departe? Tata zice că au trecut zece ani, iar în conformitate cu legislația internațională trebuie să fie grațiați. În 1940, la 28 iunie a venit puterea sovietică [21].

Explicația încăpățânării basarabenilor de a rămâne la ei acasă se întrezărește în memoriile relatate de Eugen Banaga (a.n. 1932), originar din satul Minceni, județul Soroca:

> Știam ce „politică" se ducea în familie, tata avea așa o credință: dacă el în viață n-a făcut nimic rău, pentru ce să-l pedepsească cineva? Era vorba asta... [22]

Dincolo de certitudinea propriei nevinovății, capul familiei – Maxim Banaga, primar în timpul administrației românești în Basarabia, a ținut cont și de zvonurile care circulau în acest spațiu de frontieră despre puterea sovietică: „Se vorbea că din boieri făceau săpun, adică, rușii făceau în 1941". Astfel că refugiul peste Prut, înainte de 28 iunie 1940, a însemnat salvarea familiei [22, p. 60].

Gospodarii rămași la casele lor, mai ales cei care știau puțin rusește de pe vremea administrației țariste, i-au întâmpinat pe sovietici fără etalarea excesivă a ostilităților. Unii chiar contau pe faptul că vremurile tulburi ar putea aduce și schimbări spre bine. Fiodor Cepoi (a.n. 1929), fiul mai mare al lui Petru Cepoi, primarul satului Ochiul Alb, județul Bălți povestește despre atmosfera de atunci și discuțiile dintre părinți:

> În anul '40, vara, era liniște și la un timp, într-o zi am văzut avioane și armata a intrat în sat. Tata, dacă era primar, i-o întâmpinat. Îi zice mamei: „În Basarabia au intrat rușii..." Deodată el se bucurase, i-a părut că-s rușii ceia care au fost la Împăratul Nicolai, că el îi știa – tata a fost la Amur, știa rusește. Și mama unde zice: „Bine că au venit rușii, cu românii ișteа noi ne prăpădeam…" Ei n-au știut că asta-i de-acum țara sovietică, pe urmă s-au lămurit că nu-s acei ruși, că aiștea-s altă țară, după revoluție... [23]

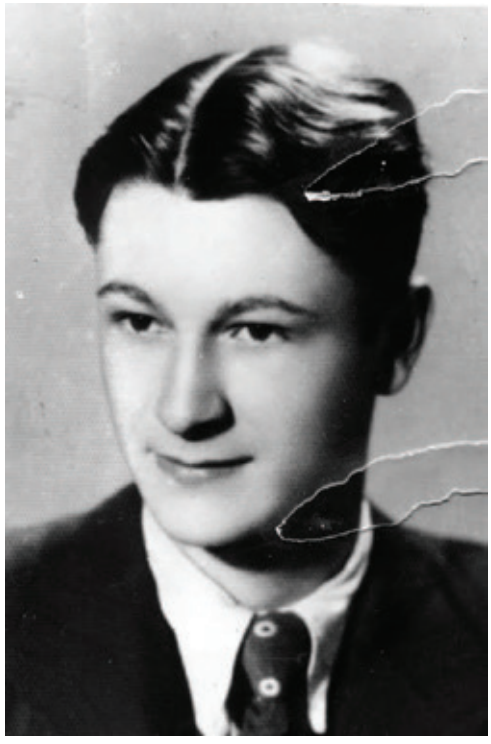
Disonanța între imaginea rușilor *de atunci* și a celor *de acum* a fost atestată și în propriile experiențe ale copiilor, aceștia relatând trăiri ambigue. Șirul observațiilor asupra forfotei din preajma trecerilor peste Prut, cu militarii români retrăgând-se și civilii, căruțele, animalele înghesuindu-se pe șlep, și priveliștea înaintării Armatei Roșii în strigăte și urale „La Prut! La Prut!", printre buchetele de flori aruncate în calea lor – toate capătă sens în ochii copiilor doar în ultimul moment, odată cu ajungerea soldatului rus la Prut. Emilia Vataman-Racoveț (a.n. 1925), originară din satul Cuconeștii Vechi, județul Soroca, a fost martor ocular al acestor trăiri:

> Eu aveam 14 ani. Satul nostru, Cuconeștii-Vechi, se afla pe malul râului Prut. Într-o zi fierbinte de vară, pe 28 iunie 1940, stăteam pe mal și priveam cum sătenii noștri treceau pe cealaltă parte de râu... Dintr-o dată, cineva a strigat: „Vin rușii!" Îmi aduc aminte cum am fugit în direcția de unde au apărut soldații. Îmi amintesc că în față mergea un maior în uniformă militară, iar uniforma lor era plină de praf. Am dat fuga într-o curte străină, am rupt niște flori, nici de câini nu mi-a fost frică, și am alergat în întâmpinarea lor. Oamenii aruncau flori la picioarele

soldaților și tot drumul era numai flori. Soldații au ajuns la râu și comandantul a ordonat să fie oprită trecerea. Cei care nu au reușit, au rămas. Îmi amintesc că un proprietar de pământ își trecea peste râu cu feribotul caii și o turmă de oi. Dar nu a reușit, maiorul a interzis trecerea, iar o parte de oi a rămas pe mal. Din satul nostru au plecat 7-8 familii (preotul, diaconul, invățătorul, agentul financiar și încă câțiva, în general, nu prea mulți) [24].

Cele mai traumatizante despărțiri pe care a avea să le producă ridicarea hotarului pe Prut urmau a fi între membrii familiei, rude apropiate, neamuri, inclusiv în cazul Emiliei Vataman-Racoveț:

> Tatăl meu, Ion Racoveț, era ofițer în Armata Română și, bineînțeles, cu regimentul său se afla în Romania, unde, a plecat trecând prin Ungheni. El deseori venea pe malul râului și ruga să fie chemată mama. Ne chema la el și ne ruga să lăsăm tot – casă, gospodărie – și să trecem pe celălalt mal. Pe râu erau locuri unde se putea trece vadul. Dar mama nu a fost de acord să lase casa, îl chema, spunandu-i că rușii sunt oameni buni, la fel ca toți, de ce să plece și să lase tot? Aceste „negocieri" de pe ambele maluri ale Prutului au durat aproximativ o lună, până când într-o noapte tata a bătut la fereastră. Apoi întreaga toamnă și iarnă, aproape zilnic, a fost chemat la interogatorii. Veneau soldați după el și îl luau la interogatorii pe timp de noapte. Îl întrebau de ce a trecut granița, i-au propus să se întoarcă pentru a colecta informații, dar el nu a fost de acord, explicand că a trecut Prutul numai pentru a fi împreună cu familia. Casa era sub supraveghere tot timpul. Toate acestea au continuat până în vară [24].

Alexandru Pripa,
în timpul studiilor la liceul din Bălți, 1941 [37].

Astfel, venirea puterii sovietice în Basarabia, după 28 iunie 1940, în egală măsură pentru cei care rămâneau la baștină sau cei care se retrăgeau în țară, însemna ocupația sovietică a Basarabiei și trecerea războiului peste Prut în Basarabia: „Au venit rușii, au ocupat Basarabia..." [25]

Declanșarea abuzurilor

Acțiunile de sovietizare și securizare forțată au demarat în scurt timp, prin arestări, confiscări de avere, intimidări pe motive politice, violență. În viziunea Moscovei, represiunile în masă trebuiau să devină mijlocul principal de pregătire de război, și lupta cu „contrarevoluția", „spionii și diversanții", „predispozițiile antisovietice și banditismul" [26, c. 62]. Activitatea la fața locului a scos la iveală esența noii adminis-

Părinții Antoninei Galețchi – Anton (în față, dreapta) și Feodosia (rândul din mijloc, dreapta) Galețchi, împreună cu bunica Agafia Galeți (centru) și rudele apropiate, com. Dondușeni, jud. Soroca, 1940 [38].

trații – „mult mai autoritară și agresivă decât guvernările precedente" [27, p. 4]. Parascovia Mândrilă-Corobcov (a.n. 1926), fiica primarului Vasile Mândrilă din s. Curluceni (astăzi, Făgureni), r-nul Strășeni, consemnează:

> Când au venit în '40, rușii căutau pe cei care erau mai deștepți să-i „grămădească", ca să nu le ia pâinea lor! [28]

Primele victime au rămas fixate în memoria martorilor oculari. Antonina Galețchi-Grecu (a.n. 1935), originară din comuna Dondușeni, județul Soroca, amintindu-și despre descinderea puterii sovietice în sat:

> Pe Nicolae Galețchi, un frate al lui tata, l-au arestat în 1940. Prima jertfă a fost Nicolae. Nicolae a fost luat de sovietici, arestat în 1940. Eu țin minte, încă nu eram duși. L-au luat ziua cu mașina – „čiornyj voron" îi ziceau. Ziua, eu l-am văzut de-acum suit în mașină, că ei trăiau mai la deal de noi. I-au spus că-i arestat. De ce? Nu se spunea atunci de ce ești arestat. Nu s-a mai întors acasă, așa și nu a știut familia unde era el [29].

Iar cei „care au întâmpinat cu bucurie, la 28 iunie 1940, Puterea sovietică, sau cu ezitări [...] și-au schimbat atitudinea față de această putere" [30, p. 148], cum a fost cazul familiei Cepoi din satul Ochiul Alb:

> Chiar atunci au luat 4 oameni – i-au arestat! – care din sat: preotul, directorul școlii [?] Vladiuc, un locotenent și încă o persoană. Tata de-acum se neliniștea. Și mama plângea… dacă tata era primar, de-acum știa că ceva o să se întâmple! [23]

Ezitarea de a se refugia cu familia din calea Sovietelor l-a determinat să regrete și pe medicul Constantin Zberea din satul Bilicenii Vechi, județul Bălți, martor al atrocităților puterii sovietice la câteva luni după închiderea graniței. Fiica sa, Eugenia Zberea-Pripa consemnează:

> Am auzit că de aici din sat au luat câțiva bărbați, care erau în politică. I-o omorât,

Antonina Galeţchi, com. Dondușeni, jud. Soroca, 1939/1940 [38].

Antonina Galeţchi cu mama Feodosia Galeţchi și sora Ludmila Galeţchi, în pragul casei din com. Dondușeni, jud. Soroca, 1941 [38].

> i-o împușcat. Nu s-o mai întors bărbații ceia. Pleșca era unul, Mereuță.. Tata român? De-acum era târziu... Chiar să fi vrut să trecem Prutul – se închisese granița [19].

Cu referință la arestările din județul Bălți, dar mai ales la condițiile carcerale în care erau ținuți basarabenii arestați de noua putere sovietică, sunt mărturiile fiului primarului de Pelinia, Efim Pripa – Alexandru Pripa (a.n. 1922), la acel moment elev la liceu în Bălți:

> În vara și toamna anului 1940 [...] s-au desfășurat un șir de arestări noaptea, fără nicio judecată, a oamenilor pașnici, nevinovați cu nimic în fața legii vechi sau celei noi, sau față de popor. Astfel de „oameni periculoși" au fost mii sau chiar zeci de mii. Așa a căzut jertfă prefectul orașului Bălți, Catelli, avocatul Popovici din Bălți, gospodarii Ilie Moraru, Pavel Pinteac și Efim Buga din satul Mărăndeni, județul Bălți și mulți-mulți alții. Toți aceștia au fost întemnițați, ca scrumbiile în butoi, în închisoarea bisericii de la Pământeni, din Bălți, unde s-au aflat toată iarna 1940-1941. Aceasta a fost o iarnă cu multă zăpadă și geroasă. Eu pe atunci eram elev la liceu în Bălți. Când treceam în dimineţile geroase pe lângă închisoare, observam falnicul fenomen „ardea închisoarea" – se ridica spre cer o lavină de vapori, asemănătoare cu limbi de foc. De două ori în lună întemnițații aveau dreptul la primirea schimbului de lenjerie intimă de acasă. Când cei apropiați primeau în schimb cămășile purtate, acestea erau transpirate, umede… întâi le scurgeau, sucindu-le…[31]

Deproprietărirea potențialilor „dușmani ai puterii sovietice" a fost declanșată

Parascovia Mândrilă (rândul din spate, centru) împreună cu părinții – Eugenia și Vasile Mândrilă, bunicul – Constantin Mândrilă și surorile mai mici – Maria, Elena și Ecaterina, în fața casei din com. Făgureni, r-nul Strășeni, 1941 [38].

concomitent cu acțiunile represive ale sovietizării și securizării hotarelor. Ana Nedov-Barbânță (a.n. 1933), originară din comuna Goteşti, județul Cahul a fost martor ocular la implementarea acestor politici:

> În 1940, au venit rușii. A venit la noi acasă *komandir čiasti*, casa noastră era nouă, și ne-a spus să eliberăm o bucată de casă pentru *načialnik voinskoj čiasti*, dislocat în Goteşti. Țin minte, erau mulți soldați și acel comandant avea în jur de 40 de ani. În ograda noastră era *konnyj otrjad*, erau caii în ogradă, de-a lungul gardului erau uluce lungi pentru hrănirea cailor, mâncau caii unul langă altul [32].

Imagini similare privind instaurarea puterii sovietice atestăm în memoriile Antoninei Galeţchi-Grecu:

> Cum au venit sovieticii, pe noi din casă ne-au scos și trăiam în sărai, dar în casă s-a așezat sovietul sătesc și, până ne-au deportat, la noi în casă a fost sovietul sătesc. Țin minte numai că a venit Vera Bodorin cu câteva persoane și ne-au spus să eliberăm casa că o să fie sovietul sătesc în casă la noi. Vera Bodorin era președinta sovietului sătesc și cred că tot ea ne-a trimis pe noi in Siberia. Vera Bodorin cred că din săraci era. Ea a fost președinta sovietului sătesc când ne-o deportat. Tata nu s-a împotrivit, el se pricepea unde-o să meargă treaba. În 1940, din 28 iunie și până ne-o deportat, la 13 iunie 1941, noi am trăit în sarai [29].

Frica și neîncrederea în ziua de mâine și-au făcut loc în spațiul public, dar mai ales în intimitatea vieții de familie prin discuțiile în șoaptă între părinți, încercând să țină copiii departe de nefirescul noilor realități. În virtutea vârstei fragede, aceștia însă au reușit să fixeze detalii, expresii, comportamente ale maturilor din jurul lor, uneori chiar atribuin-

du-le sensuri și tălmăciri în cheia vremurilor. Larisa Laşchevici (a.n. 1931), originară din or. Tiraspol, al cărui tată Anton Laşchevici a fost arestat de Teroarea Roșie încă în 1937, dar care i-a marcat proiecția întregii vieți, povestește:

> Apoi au apărut discuțiile în familie, pe șoptite, despre cine „a fost luat". „Și pe Babenko l-au luat…", „și pe acela l-au luat…", și mi-a intrat în memorie că așa discută cei maturi – că trebuie neapărat să fie *luat* cineva, că așa este primit la ei. Încotro îi duceau, dacă este bine sau dacă este rău, nu mă gandeam la asta. L-au luat, deci l-au luat! Pe acela l-au luat, pe acela l-au luat, apoi l-au luat pe tata... Eu nu știam nimic și nu intrebam... Iată atunci era aceasta – fraza „l-au luat..." [33]

Alfabet chirilic, rusificare, educație proletară

Politica de consolidarea a puterii și fortificare a hotarului de vest în cadrul imperiului sovietic nu a fost un proces în exclusivitate politic, manifestându-se și în plan social și cultural [34]. Acțiunile în acest domeniu s-au sprijinit pe clișee propagandistice privind „superioritatea civilizației sovietice" și pretenția unei misiuni teleologice asumată de puterea sovietică în regiunile anexate [35, p. 36]. În direcția școlarizării, acest lucru s-a reflectat prin declararea campaniei de „lichidare a analfabetismului", introducerea alfabetului chirilic în școală și demararea procesului de rusificare a populației. Despre substituirea alfabetului cu grafie latină prin cel chirilic relatează Fiodor Cepoi și Eugenia Zberea-Pripa:

> După ce i-au arestat pe cei patru, dintr-o dată au început a face grupe și a-i învăța pe cei care nu știu carte. Eu terminasem de-acum 6 clase la români... [23]
>
> La școală ne-o dat alfabetul și l-am învățat, și am trecut la chirilic [19].

Odată cu schimbarea alfabetului, în procesul de studii este promovată predarea limbii ruse, iar în unele școli – predarea în limba rusă:

> Eu învățam în școala de zece clase din satul vecin, multe discipline erau predate în limba rusă de profesori veniți din afara localității. Limba atunci nu o cunoșteam, desigur, și era dificil de răspuns în limba rusă la ora de istorie, atunci când abia învățam primele cuvinte [24].

Memoria copiilor înregistrează numeroase secvențe privind reordonarea anilor de studii:

> Eu terminasem șapte clase primare, în 1940. Cand au venit rușii, ne-au trecut la alfabetul chirilic, din șapte clase ne-o lăsat cu patru clase și ne-au trecut în clasa a V-a. Două clase ne-au dat înapoi! [25]

Breșele din componența corpului profesoral erau acoperite, parțial, din contingentul de până la 28 iunie 1940:

> Din ruși erau, și din ai noștri – care terminase Liceul „Domnița Ileana" și Liceul „Ion Creangă". Care aveau profesie bună, i-au pus învățători [19].
>
> Fratele Nicolae s-a prezentat la raion – că aveau nevoie de cadre, învățători nu rămăseseră, puneau în școală pe cei cu cinci-șase clase – și l-au numit director de școală la Roșu, lângă Cahul [25].

Caracterul radical al schimbărilor în domeniul educației a fost asigurat prin racordarea la noile repere ideologice, fapt ce producea revoltă și indignare printre garda veche a profesorilor școlari:

> Când i-au trimis la *povyšenie kvalifikacii* să învețe despre religie... să spună că nu-i Dumnezeu, dar el zice: „Până acum spu-

Iuliu Marin (centru), împreună cu părinții – Alexei și Valentina Marin (stânga) și rudele apropiate, în curtea gimnaziului din or. Rezina, ținutul Orhei, unde Alexei Marin avea postul de director, 1938 [38].

neam că este biserică, este religie... Copiii o să ne dea în obraz, că suntem mincinoși!" [19]

Profesorii care au rămas la baștină sunt antrenați în procesul sovietizării și securizării teritoriului proaspăt anexat, prin monitorizarea activității copiilor din familiile potențialilor „dușmani ai poporului":

Îmi amintesc că odată profesorul de istorie, văzand numele meu în registru, a intrebat mirat: „Ce, mai ești încă aici?" Numai apoi, când ne-au ridicat, mi-am dat seama ce a avut el in vedere [19].

O serie de profesori școlari au fost aduși de peste Nistru, fapt ce ilustrează practica de transfer a modelului sovietic din regiunile în care sovietizarea era deja realizată. La fel, în noile structuri de administrație locală, sovietul sătesc, sunt numite centralizat persoane loiale partidului comunist, încălcându-se principiul alegerilor democratice:

Din iunie 1940 până în iunie 1941 primăria era cu sovieticii, se numea *sovietul sătesc*, acolo golanul era ales *predsedateli* [22].

Nici modelele de comportament aduse odată cu administrația sovietică în Basarabia, nu au scăpat spiritului de observație al copiilor de atunci. Iuliu Marin (a.n. 1935), originar din Tighina, dar la momentul anexării aflat în or. Soroca, reconstituie prin memoriile sale starea de spirit și imaginea noii stăpâniri reflectată în ea:

În general, nu existau tulburări deosebite printre oameni după intrarea Armatei Roșii. Niciun fel de agitații. A intrat și gata. Oamenii, cum au trăit, așa și continuau să trăiască. […] Școlile lucrau, șco-

lile profesional-tehnice lucrau. Țin minte că mama lucra atunci la biblioteca școlii. Tatăl meu, ca toți colegii săi, a continuat să lucreze în Școala Tehnică Agricolă, a fost pregătită ultima promoție de specialiști. Din scenele cotidiene, îmi amintesc cum mama mergea la magazin sau în altă parte, unde avea nevoie, și țin minte discuțiile despre modul în care se comportă ofițerii Armatei Roșii – nu erau discuții despre politică, ci despre faptul că aceștia molfăiau pâine când mergeau pe stradă – era un comportament vădind educație proastă, ceea ce provoca astfel de conversații printre doamne [36].

Percepții privind starea de spirit, de ansamblu, a epocii sovietizării în Basarabia consemnăm și în amintirile lui Eugen Banaga:

> Activiștii ișția nu erau oameni din sat, erau din Transnistria. Mulți activiști, știind limba rusă și româna – să nu se supere cei din Transnistria – erau un fel de „cozi de topor", cum și la noi sunt. Se vedea și după haine că nu sunt din sat – purtau *ghimnastiorcă* peste pantaloni, cu centură – dar cine erau ei de la raion, nu știu. Era o modă să umble așa, fără cravată, fără pălărie. Când vedeau un țăran cu pălărie – heeei – *boier*! Păi așa era portul, că țăranul se ducea la biserică și își lua pălărie, își lua o cămașă albă. Ei, asta-i altă vorbă… L-au *luat*, gata! [22]

[VA URMA]

Note și referințe bibliografice:

1. În 1941, din RSS Moldovenească, au fost deportate 3.470 de familii [30, p. 122]. Doar în regiunea Novosibirsk, numărul deportaților cu domiciliu forțat în 1941 (potrivit situației din luna septembrie 1941) indică 1.958 de copii până la 16 ani. Potrivit datelor pentru luna februarie 1942, în regiunea Novosibirsk se aflau 5.880 de persoane deportate din RSS Moldovenească, dintre care 2.060 de copii până la 16 ani [30, p. 126; 26, c. 524].

2. Mai exact, în baza Deciziei CC al PCÎU(b) și SCP din RSSS din 14.05.1941, nr. 1299-526-cc, era vorba de următoarele categorii de persoane: „1)membrii activi ai organizațiilor contrarevoluționare și membrii familiilor lor; [...] 3) foștii mari proprietari latifundiari, comercianții (cu venit anual de 150 mii lat.), foștii fabricanți (cu venit anual de peste 200 mii lat.) și marii funcționari ai fostelor guvernări burgheze împreună cu membrii familiilor lor; [...] 5) membrii familiilor participanților în organizațiile contrarevoluționare, condamnați la pedeapsa capitală, inclusiv cei care se află în căutare sau în ilegalitate" (Н.Ф. Бугай, А.М. Гонов (сост.), *По решению Правительства Союза ССР*, Нальчик: Изд. центр «Эль-Фа», 2003, с. 220).

3. Terry Martin, *Stalinist Forced Relocation Policies: Patterns, Causes, Consequences*. In: *Demography and National Security,* Myron Weiner (ed.), New York: Berghahn Books, 2001.

4. În baza datelor de arhivă, istoricul Valeriu Pasat indică cifra de 4.507 de persoane arestate și trimise în lagăre și, respective, a 13.885 de membri ai familiilor acestora deportate în așezările speciale (Валерий Пасат, *Трудные страницы истории Молдовы (1940–1950)*, Москва: Терра, 1994, с. 166).

5. Spre exemplu, materialul din arhivă privind deportările sovietice din RSS Moldovenească, din 12-16 iunie 1941, are ca temei documentele inițiate de structurile securității de stat (NKVD) pe numele capului familiei, documentele cu referință la membrii familiei (soție/soț, copiii, rude apropiate) poartă un caracter informațional general (nume, prenume, anul nașterii, situația privind statutul social, afilierea de partid, precedente de judecată). Mai mult, specific pentru deportările din anii 1940 este caracterul administrativ prin care acestea aveau loc, înafara instanței de judecată, doar în baza deciziei politice a structurilor superioare. Deseori, documentele oficiale care să „întemeieze" actul deportării, inclusiv dosarul personal,

erau perfectate post-factum (a se vedea: [26, c. 67]).

6. Sonja Luehrmann, *Religion in Secular Archives: Soviet Atheism and Historical Knowledge*, New York: Oxford University Press, 2015; Andrea Graziosi, *The New Soviet Archival Sources. Hypot heses for a Critical Assessment*. In: *Cahiers du Monde russe*, vol. 40 (1/2), 1999, 13-63.

7. Deborah Hoffman, *The Littlest Enemies: Children in the Shadow of the Gulag*, Bloomington: Slavica Publishers, 2009; Cathy A. Frierson, Semyon S. Vilensky, *Children of the Gulag*, London: Yale University Press, 2010; Marta Craveri, Anne-Marie Losonczy, *Trajectoires d'enfances au goulag. Mémoires tardives de la déportation en URSS*. In: *Revue d'histoire de l'enfance 'irrégulière'"*, vol. 14, 2012, p. 193-220; Ludmila D. Cojocaru, *Copilăria în Gulag: o istorie orală a deportărilor staliniste*. În: *Caiete de Antropologie Istorică*, 2015, vol. XIV (1-2), p. 167-184.

8. Olga Kucherenko, *Soviet Street Children and the Second World War. Welfare and Social Control under Stalin*, London: Bloomsbury Publishing, 2016; Olga Kucherenko, *In loco parentis: Junior Cadet Schools in the Soviet Union during the Second World War*. In: Hester Barron, Claudia Siebrecht (eds), *Parenting and the State in Britain and Europe, c. 1870–1950. Raising the Nation*, 2017, p. 231-253.

9. Cathy A. Frierson (ed.), *Silence Was Salvation. Child Survivors of Stalin's Terror and World War II in the Soviet Union*, London: Yale University, 2015; Irena Gruzinska-Gross, Jan T. Gross (eds.), *War through Childern's Eyes: the Soviet Occupation of Poland and the Deportations, 1939-1941*, Stanford: Hoover Institution Press, 1981; James Marten (ed.), *Children and war: a historical anthology*, New York: New York University Press, 2002; Wolfgang W. E. Samuel, *The war of our childhood: memories of World War II*, University Press of Mississippi, 2002; Щербинин П.П., *Детская повседневность в период первой мировой войны 1914–1918 гг.*, Тамбов, 2015.

10. Catherine Coquio, Aurélia Kalinsky (eds), *L'enfant et le génocide*, Paris: Robert Lafont, 2007; Janet Jacobs, *The Holocaust across generations: trauma and its inheritance among descendants of survivors*, New York: New York University Press, 2016; Anita Brostoff, Sheila Chamovitz (eds), *Flares of memory: stories of childhood during the Holocaust*, Oxford: Oxford University Press, 1998.

11. Nick Baron (ed.), *Displaced children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953: ideologies, identities, experiences*, Leiden: Koninklijke Brill, 2017.

12. Irena Kurtinaityte, Vidmantas Zavadskis, *Children of Siberia: Memoirs of Lithuanian Exiles,* Kaunas: Naujasis Lankas, 2013; Sandra Kalniete, *With Dance Shoes in Siberian Snows*, Champaign: Dalkey Archive Press, 2009; Tomas Balkelis, *Deportations, Ethnicity and Identity Memoirs of Children Deportees, 1941–1952*. In: *Lituanus. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, special issue "Lithuanian Children in the Gulag", M.G. Slavėnas (guest ed.), vol. 51(3), 2005, p. 40-75.

13. Programul de Stat al AȘM, 15.857.06.02F, coordonat de prof., dr. hab. Anatol Petrencu, Centrul de Excelență Institutul de Istorie Socială Pro-Memoria, USM, derulat în perioada 2015–2018.

14. Ludmila D. Cojocaru, *Universul copilăriei în Gulag: reconstituiri din mărturiile de istorie orală ale minorilor deportați din RSS Moldovenească în perioada 1940–1941, 1944–1953.* În: *Conferința științifică internațională „Patrimoniul Cultural de Ieri – Implicații în Dezvoltarea Societății Durabile de Mâine", AȘM, Chișinău, Ed. a II-a, 22-23 septembrie 2020*. Supliment al revistei științifice "Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique". Iași, 2020, p. 581-587; Ludmila D. Cojocaru, *Copiii Gulagului – memoria sensibilă a unei generații*. În: E. Postică, L. Cojocaru (editori) *Exercițiul memoriei. Conferința științifică internațională „Memoria ca patrimoniu cultural în Lituania și Moldova: studii și materiale"*. Vol. I. Chișinău: Balacron, 2019, p. 37-53; Ludmila D. Cojocaru, *Materialele expoziției foto-documentare „În cătușele Siberiei. Copii basarabeni deportați de regimul totalitar-comunist în perioada anilor 1940–1941, 1944–1953"*. În: *Exercițiul memoriei...* p. 73-160; Ludmila D. Cojocaru, *"My Parents were dubbed enemy of the*

people": Issues and Perspectives on Approaching Silence in oral History Research. În: C. Budeancă, D. Bathory (eds), *Histories (Un)Spoken: Strategies of Survival and Social-Professional Integration in Political Prisoners' Families in Communist Central and Eastern Europe in the '50s and '60s*, Münster: LIT Verlag, 2018, p. 326-340.

15. Virgiliu Bîrlădeanu, Ludmila Cojocaru, *Memorie colectivă și practicile memoriei în Republica Moldova: o perspectivă de cercetare istorică.* În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1, 2009, p. 22-31; Ludmila Cojocaru, *Political Liturgies and Concurrent Memories in the Context of Nation-Building Process in Post-Soviet Moldova: the Case of Victory Day*. In: *Interstitio. East European Review of Historical Anthropology*, special issue "Memory, History and Identity in Bessarabia and Beyond", J. R. Cash, I. Livezeanu (guest eds), vol. I(2), 2007, p. 87-116.

16. Виржилиу Бырлэдяну (коорд. изд.), *Республика Молдова в контексте воображаемых и действительных границ (Паттерны пограничной идентичности)*, Вильнюс: ЕГУ, 2010.

17. Alexandru-Murad Mironov, *And Quiet Flows the Dniester. Life and Death on the Romanian-Soviet border, 1918–1940*. În: Arhivele Totalitarismului, vol. XIX (no. 3-4/2011), p. 32-58.

18. Ludmila D. Cojocaru, *Studiu de caz. Liubov Pojoga: „Aiștia-s lupi în piele de oaie!"*. În: Cojocaru, Ludmila D. (editor), *Arhivele memoriei: recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească. Memorii. Documente. Studii de caz. Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova.* Vol. I, tom 1. Chișinău: Balacron, 2016, p. 239-259.

19. Eugenia Zberea-Pripa: interviu și studiu de caz realizat de L. Cojocaru și Virgiliu Bîrlădeanu, s. Bilicenii Vechi, r-nul Sângerei, 2017.

20. Eugenia Frangu-Covricova: interviu și studiu de caz realizat de L. Cojocaru, mun. Chișinău, 2017.

21. Muzeul Național de Istorie a Moldovei, FA-7783-8, material colectat de Yuri Ivakin, 1990.

22. Ludmila D. Cojocaru, Virgiliu Bîrlădeanu, *Studiu de caz. Eugen Banaga: „Visul nostru e Unirea!"* În: L. Cojocaru (editor), *Arhivele memoriei...*. Vol. I, tom 1, p. 55-81.

23. Fiodor Cepoi: interviu și studiu de caz realizat de L. Cojocaru și Virgiliu Bîrlădeanu, s. Ochiul Alb, r-nul Drochia, 2016.

24. Muzeul Național de Istorie a Moldovei, FA-7098-2, material colectat de Ludmila Cojușco, aprilie 1990.

25. Ludmila D. Cojocaru, *Studiu de caz. Alexandru Nastas: „13 iunie [1941] – ziua răstignirii deportaților"*. În: E. Postică (editor), *Arhivele memoriei: recuperarea* și *valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească. Memorii. Documente. Studii de caz. Cercetări realizate in localitățile din sudul Republicii Moldova*. Vol. II, tom 2. Chișinău: Balacron, 2016, p. 69-114.

26. Виктор Бердинских, *Спецпоселенцы: Политическая ссылка народов Советской России*, Москва: НЛО, 2005, с. 62.

27. Alexander Statiev, *The Soviet counterinsurgency in the western borderlands*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 4.

28. Ludmila D. Cojocaru, Virgiliu Bîrlădeanu, *Studiu de caz. Parascovia Corobcov: „La Tiraspol, ochii tatei au rămas în ochii mei, și azi!"* În: A. Petrencu, L. Cojocaru, L. Pădureac (editori), *Românii* în *Gulag: memorii, mărturii, documente* (vol. II), Chișinău: Balacron, 2015, p. 257-270.

29. Virgiliu Bîrlădeanu, Ion Ghileț chi, *Studiu de caz. Antonina Grecu: „Să nu se piardă memoria aceasta"*. În: E. Postică (editor), *Arhivele memoriei...* Vol. II, tom 2, p. 115-144.

30. Valeriu Pasat, *Calvarul: documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești 1940–1950*, Moscova: ROSSPEN, 2006, p. 148.

31. Elena Postică, *Scurte amintiri din istoria sângeroasă a poporului moldav dintre anii 1940–1990, expuse de Alexandru Efim Pripa.* În: E. Postică (editor), *Arhivele memoriei...* Vol. II, tom 1, p. 59-64.

32. Bagrin Gheorghe, *Studiu de caz. Ana Nedov: „Aceasta era copilărie?"* În: E. Postică (editor), *Arhivele memoriei...* Vol. II, tom 1, p. 103-126.

33. Ludmila D. Cojocaru et al., *Studiu de caz.*

Larisa Laşchevici: „În această ţară mulţi bărbaţi au murit!” În: L. Cojocaru (editor), *Arhivele memoriei...* Vol. I, tom 2, p. 7-54.

34. Olaf Mertelsmann, *Introduction*. In: *The Sovietization of the Baltic States, 1940-1956*, Olaf Mertelsmann (ed.), Tartu: Kleio, 2003, p. 9-17.

35. Tarik Cyril Amar, *Sovietization as a Civilizing Mission in the West*. In: *The Sovietization of Eastern Europe New Perspectives on the Postwar Period*, B. Apor et. al. (eds), Washington: New Academia Publishing, 2008, p. 36.

36. Ludmila D. Cojocaru, Virgiliu Bîrlădeanu, Galina Cotovițcaia, *Studiu de caz. Iuri (Iuliu) Marin: „Oamenii nu doreau să vorbească despre ei înşişi, în acele vremuri”* În: L. Cojocaru (editor), *Arhivele memoriei...* Vol. I, tom 3, p. 7-149.

37. Fotografie din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, FA-7784-14, material colectat de Ana Grițco, aprilie 1990.

38. Fotografii din colecția Programului de Stat „Recuperarea şi valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940–1941, 1944–1953”, cifrul 17.00419.06.01F, 2015–2018.

39. Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond R-3401, inv. 1, dosar 5917.

Copiii şi războiul
în memoriile supraviețuitorilor Gulagului

Rezumat. Al Doilea Război Mondial, pentru populația României de la est de râul Prut, a început odată cu anexarea din 28 iunie 1940, în baza protocolului adițional secret al pactului sovieto-nazist Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939. Astfel, perioada iunie 1940 – august 1944, în memoria comunităților băştinaşe, păstrează multiple amintiri traumatizante despre represiuni politice, arestări şi deportări în masă, despre dezastrul produs de război şi pierderile umane pe ambele părți ale frontului, inclusiv masacrul comunității evreieşti şi rome, epidemii, evacuări şi distrugeri în masă – teme sechestrare îndelung cunoaşterii istorice. Studiul de față îşi propune să elucideze imaginea războiului, reflectată în universul copilăriei unui segment de voci marginalizat de către discursul istoriografiei sovietice – cohorta „copiilor dușmanilor poporului”, emergentă în primul an de sovietizare forțată în RSS Moldovenească. Memoriile lor privind evenimentele circumscrise celui de al Doilea Război Mondial constituie sursă importantă pentru studiile de sinteză asupra trecutului totalitar, dar şi pentru cercetarea impactului politicilor de sovietizare asupra societății contemporane din Republica Moldova.

Cuvinte cheie: copilărie, sovietizare, Basarabia, Războiul Doi Mondial, Gulag.

Children and the war
from memories of the Gulag survivors

Summary. The Second World War, for the population of Romania from the east of the Prut River, began with the annexation of 28 June 1940, based on the secret additional protocol of the Soviet-Nazi pact Molotov-Ribbentrop Pact of 23 August 1939. Thus, the period June 1940 – August 1944 in memory of local communities preserves multiple traumatic memories of political repression, mass arrests and deportations, war disaster and human losses on both sides of the front, including massacre of the Jewish and Roma communities, epidemics, evacuations and mass destruction – issues sequested to historical knowledge for a long time. This study aims to elucidate the image of war, reflected in the childhood universe of a segment of voices marginalized by the discourse of Soviet historiography – the cohort of “children of enemies of the people”, emerging in the first year of forced Sovietization in the Moldavian SSR. Their memoirs on the events surrounding the Second World War are an important source for synthetic studies on the totalitarian past, but also for researching the impact of Soviet policies on contemporary society of the Republic of Moldova.

Keywords: childhood, sovietization, Bessarabia, the Second World War, Gulag.